

вивчення та методика визначення керамічного виробництва центрів виготовлення кераміки за літолого-геохімічними критеріями. Останнім часом В.М. Корпусова плідно розробляє також і наріжні питання історії археологічної науки в Україні. Її перу, наприклад, належать ґрунтовні розвідки наукових біографій В.П. Петрова, Л.М. Славіна, М.І. Вязьмітіної та інших відо-

мих вчених. Не можна не сказати добре слово і про її активну роль у створенні експозиції Археологічного музею нашого Інституту.

Від усього серця вітаючи сьогодні нашу ювілярку, ми зичимо дорогий Валентині Миколаївні — шановній колезі, надійному другові, щирій і чуйній людині — великої творчої наслідки, міцного здоров'я та мудрого довголіття!

С.Б. БУЙСЬКИХ

ПАМ'ЯТІ ІРМИ ФАНТИНІВНИ ТОЦЬКОЇ

*Постарело наше братство...
Есть года, да нет богатства,
Нам судьба одно дала —
Золотые купола.*

І.Ф. Тоцька

30 листопада 2013 р. пішла у вічність Ірма Фантинівна Тоцька — відомий музейник, археолог, дослідниця пам'ятки давньоруської та світової культури — Софійського собору у Києві.

Ірма Фантинівна народилася 2 жовтня 1935 р. в м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської обл. Її батько, Андреев Фантин Петрович, працював на заводі, мати, Росинська Ядвіга Антонівна, викладала фортепіано в музичному училищі. Любов до музики Ірма Фантинівна пронеся через все життя. На початку 60-х рр. вона закінчила три курси вечірнього відділення Київської консерваторії ім. П.І. Чайковського, чудово співала і тонко відчувала музику. На музику нею були покладені деякі з її віршів. Поезія була ще одним захопленням Ірми Фантинівни. Останній вірш-молитва, присвячений чоловіку Віктору, був написаний, коли вона вже була смертельно хвора, 18 листопада 2013 р.

З початком Великої Вітчизняної війни у 1941 р. родина евакуювалася до м. Сталінськ Новосибірської обл. (до 1932 р. та пізніше м. Новокузнецьк, нині Кемеровської обл.), де 1943 р. Ірма пішла у школу. 1944 р. родина повернулася у звільнений Київ. Тут у 1953 р. вона

закінчила середню школу № 94 і вступила на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Після закінчення університету по кафедрі археології та музеєзнавства 1958 р. І.Ф. Тоцька почала працювати в Державному архітектурно-історичному заповіднику «Софійський музей», де проходила музейну практику під час навчання в університеті. Відтоді вся подальша діяльність Ірми Фантинівни була пов'язана із Заповідником, а його пам'ятки стали головною темою її наукових інтересів. Спочатку її тимчасово взяли на посаду наукового співробітника щойно створеного відділу архітектурно-історичної пам'ятки «Генуезька фортеця», який 1958 р. увійшов до складу Заповідника на правах відділу, а в 1960 р. перевели до культурно-масового відділу.

Деякий час, у 1963—1964 рр., І.Ф. Тоцька виконувала обов'язки молодшого наукового співробітника сектору комплектування наукових фондів Науково-дослідного інституту теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури (до 1963 р. Заповідник підпорядковувався Академії будівництва і архітектури УРСР). Робота з креслениками, світлинами, макетами архітектурних пам'яток різного часу стала доброю школою для дослідження архітектури Софійського собору. Вивченню, збереженню та популяризації пам'яток Заповідника Ірма Фантинівна присвятила понад 45 років, пройшовши шлях від наукового співробітника, завідувача сектору охорони пам'яток (1970 р.) до заступника директора з наукової

©Є.І. АРХИПОВА, 2014

роботи (1976—2002 рр.). Науковою роботою у Заповіднику вона керувала 27 років, а вийшовши на пенсію — ще рік (до 2003 р.) працювала консультантом з наукових питань. За її участю було розроблено комплексну програму реставраційних, пошукових і проектних робіт Заповідника на 2003—2005 рр.

Понад чверть століття І.Ф. Тоцька була організатором наукового життя Заповідника: конференцій, виставок, лекційної роботи. Одночасно з активною організаційною та музейною роботою вона провадила розкопки, досліджувала архітектуру та монументальний живопис Софійського собору, вивчала церковно-політичну історію Київської Русі, давньоруську музичну культуру. Вона опублікувала близько сотні наукових і науково-популярних статей, путівників і фотоальбомів, присвячених пам'яткам Заповідника.

У 1972—1978 рр. Ірма Фантинівна керувала археологічними розкопками експедиції Заповідника з метою вивчення собору та його підвір'я, провадила рятівні розкопки провалів, що періодично виникали на місці підземних галерей, при прокладанні комунікацій та інших земляних роботах. Завдяки цим дослідженням було з'ясовано багато питань з топографії підвір'я Софійського собору давньоруського часу, виявлено балки та яри, що оточували собор, вивчено ходи підземних галерей. Дослідниця розкопала залишки кладовища (1972 р.) і фундаментів мурованої стіни давньоруського часу (1974 р.), виробничі комплекси XI ст. з виготовлення смальти і печі з випалу плінфи (1975 р.), об'єкти і культурні шари пізнішого часу. І.Ф. Тоцька також провадила натурні дослідження архітектури Софійського собору — північної зовнішньої галереї, другого поверху південної галереї (разом з Ю.С. Асєєвим і Г.М. Штендером), хрещальні, вивчала давню підлогу собору. Завдяки розробленій нею програмі з дослідження фрескових розчинів і технології будівельних робіт і живопису разом з хіміком-технологом Ю.М. Стріленком було вирішено дискусійне питання про час створення розписів собору, доведено одночасне виконання мозаїк і фресок у головному об'ємі храму та його галереях. Надскладні проблеми реконструкції архітектури собору давньоруського часу ще не розв'язані повністю, над ними буде працювати не одне покоління вчених, зокрема й опираючись на дослідження, ініціатором і керівником яких була І.Ф. Тоцька.

За участі І.Ф. Тоцької в 1970—1990-і рр. були музеєфіковані архітектурні пам'ятки, які

входили до складу Заповідника: Кирилівська та Андріївська церкви, Золоті ворота, Трапезна церква («Тепла Софія»), Трапезна церква Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві, Спасо-Преображенський і Борисоглібський собори, П'ятницька та Іллінська церкви комплексу печер, будинок Колегіума у Чернігові, Генуезька фортеця в Судаку.

Після проголошення Україною незалежності 1991 р. І.Ф. Тоцька брала активну участь у роботі з відновлення зруйнованих радянською владою церков. Вона була автором іконографічної програми розписів відновленого у 2001 р. Михайлівського Золотоверхого собору в Києві — розробила систему розписів центральної частини храму, а потім здійснювала наукове керівництво художніми роботами. Ірма Фантинівна брала участь у створенні іконографічної програми розписів церкви Святого Андрія на Аскольдовій могилі та Патріаршого собору Воскресіння Христового Української греко-католицької церкви у Києві.

І.Ф. Тоцька підготувала понад двадцять телепередач і вісім сценаріїв науково-популярних фільмів про культуру Київської Русі, від 1959 р. читала лекції в Київському товаристві «Знання». У 2001 р. їй присвоєно почесне звання Заслужений працівник культури України. І.Ф. Тоцька була членом Правління Товариства охорони пам'яток Києва, наукових рад корпорації «Укрреставрація» та Держбуду України, з 1999 р. — членом Українського комітету ІКОМОСу. За багаторічну плідну роботу її нагороджено медалями «За доблесну працю» (1970 р.), «Ветеран труда» (1984 р.), почесними грамотами і подяками Управління культури (2001 р.) і Міністерства культури України (2004 р.), Священного Синоду Української православної церкви (2005 р.), Української греко-католицької церкви (2009 р.), Української православної церкви Київського патріархату (2011 р.), орденом Святої великомучениці Варвари II ступеня (2007 р.).

Значною подією в житті України та Заповідника стало включення 1990 р. до Списку світової спадщини ЮНЕСКО першого об'єкта від України — Софійського собору з монастирськими спорудами та Києво-Печерської лаври, яке сталося саме завдяки наполегливій праці І.Ф. Тоцької.

До останніх днів І.Ф. Тоцька жила наукою: виступала на конференціях з доповідями та публікувала статті. Одним з останніх був її виступ в травні 2013 р. на VII Софійських читаннях, присвячених 90-річчю від дня народжен-

ня відомого дослідника пам'яток Заповідника С.О. Висоцького, під керівництвом якого Ірма Фантинівна розпочала наукову діяльність в Софійському музеї (доповідь опублікована у присвяченій С.О. Висоцькому збірнику «Храм і люди»). У спогадах про вченого та Заповідник тих часів ідеться, зокрема, й про творчу атмос-

феру 60—80-х рр., яку дослідниця завжди згадувала з особливою теплотою.

Світла пам'ять про Ірму Фантинівну Тоцьку назавжди залишиться в науковій спадщині Софійського заповідника та історичної науки, а також у серцях її колег з багатьох країн світу, друзів, рідних — усіх, хто знав і любив її.

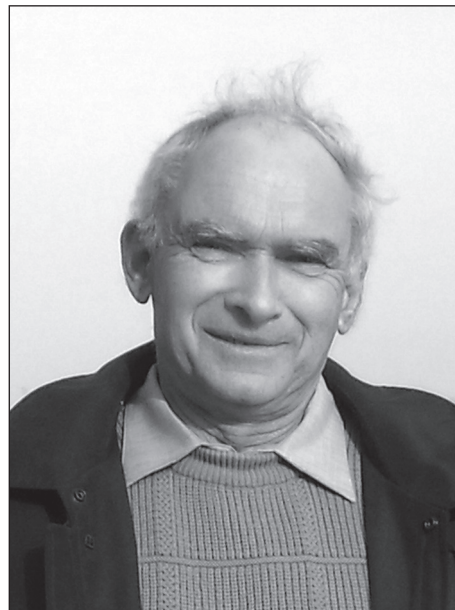
Є.І. АРХИПОВА

ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ОПАНАСОВИЧА КРУЦА

Лише рік тому ми вітали Володимира Опанасовича Круца з 75-річчям. Потім, як завжди, радилися з ним про подальшу роботу, планували спільні поїздки на конференції... Та доля розпорядилася інакше. 3 жовтня 2014 р. Володимира Опанасовича не стало. Цей сумний факт важко усвідомити.

Володимир Опанасович був непересічною людиною. Добрим, усміхненим, із надзвичайним почуттям гумору та водночас — принциповим, послідовним, твердим у переконаннях. Усі ми були щасливі працювати й спілкуватися з ним. Щирість і відкритість В.О. Круца просто вражали. Володимир Опанасович поведився з усіма як з рівними — так, що доводилося постійно собі нагадувати про різницю у віці та статусі. Всі здобутки дослідника підкреслювала його неймовірна скромність. Можливо, саме через цю рису Володимир Опанасович за життя не отримав багатьох номінальних звань, офіційних вшанувань, посад. Зрештою, він їх і не прагнув. Натомість безмірна повага і найтепліші почуття всіх, хто був поруч, завжди оточували В.О. Круца — інакше ставлення до нього було просто неможливим.

Внесок дослідника в археологію, зокрема трипільську, складно переоцінити. Роботи В.О. Круца видані різними мовами в багатьох країнах, а їх значущість відображають численні посилання в

світовій археологічній літературі. Це співпадає із тим загальним баченням науки, яке мав Володимир Опанасович, — науки без кордонів, якій фахівці з різними поглядами та ідеями повністю віддають себе. Вчений радо вітав дискусії та ніколи не плував особисте й наукове, закликаючи до того й своїх колег. Для нас В.О. Круц завжди був і залишиться взірцем вченого як з боку наукової роботи, так і наукової етики.

Такі люди і такі вчені, яким був В.О. Круц, ніколи не зникають без сліду. Володимир Опанасович назавжди залишиться в серцях і думках

© О.В. ДЯЧЕНКО, С.М. РИЖОВ,
Д.К. ЧЕРНОВОЛ, 2014